

Úvod do japanistiky – 2. přednáška

Zkoumání jazyka a písma v Japonsku

Japonsko 日本[niHOn] „pôvod Slnka“, pozor na anglickú výslovnosť: [dž3'pä] (nie „džepn!“)

I. Výslovnosť, fonetika, fonologie

Fonetika a fonologie jsou dvě stránky oboru zabývajícího se zvukovou, akustickou a hláskovou podobou jazyka. Název je založený na řeckém slově *φωνή* (fóné) = hlas, zvuk (vydávány živými bytostmi).

fonetika se zabývá reální výslovností a jak se hlásky tvoří v mluvidlech (sl. řečových orgánech) úst.

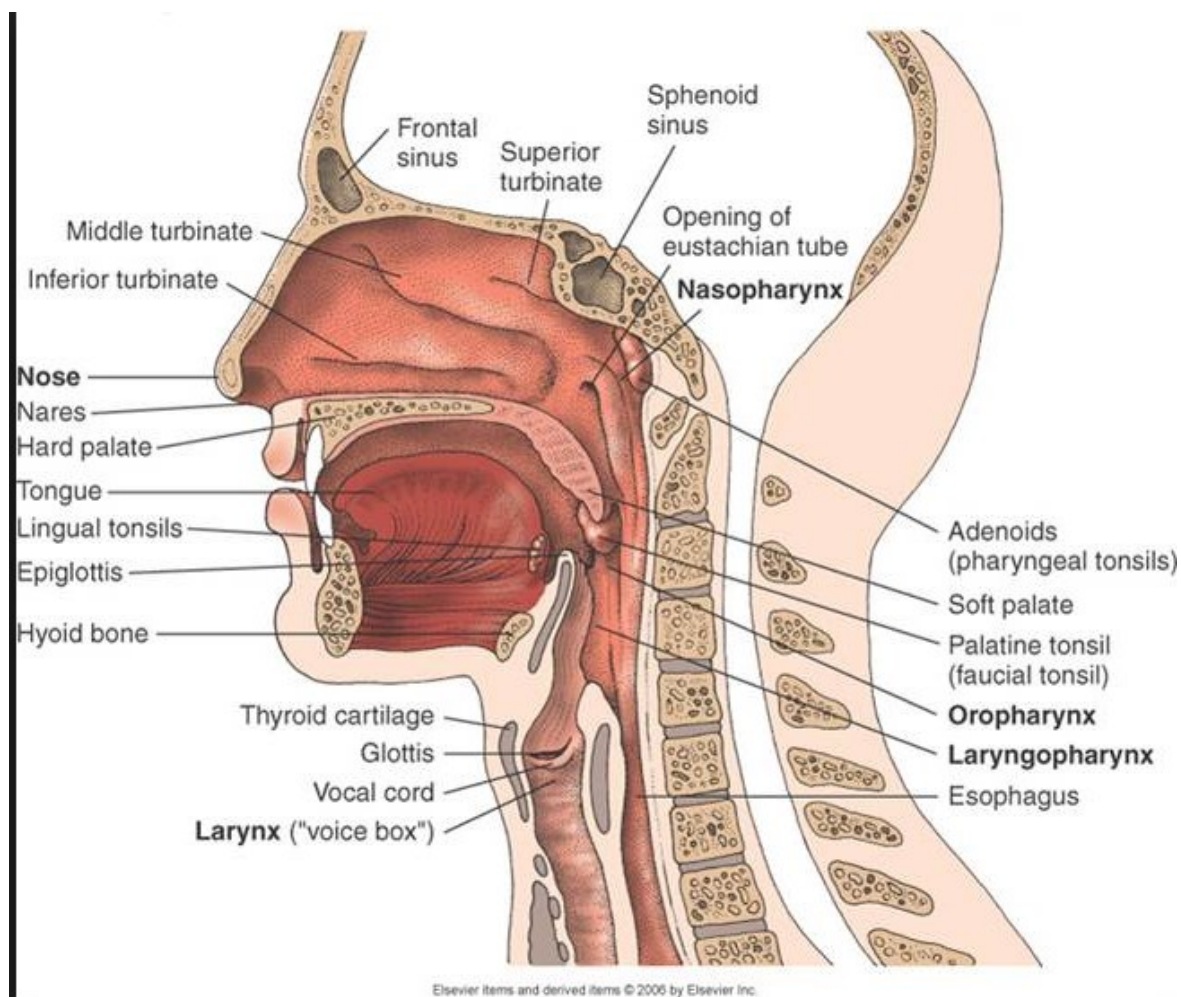
fonologie 1. obor zabývající se abstraktním systémem, který hlásky vytvářejí.

2. Někdy se pojem *fonologie* také chápe jako souhrnné označení obou těchto oborů. Pro přehlednost já ale používám na souhrnné označení fonetiky a fonologie termín *fonika* a adjektivum *fonický*.

A. FONETIKA

U následovného výkladu si **zkoušejte dané hlásky vyslovovat a vnímejte**, v jaké jsou mluvidla poloze.

Mluvidla neboli řečové orgány jsou: hrdlo (hrtan, hlasivky, hltan), patro, jazyk, zuby, rty.

(z netu: <https://socratic.org/questions/where-are-the-larynx-pharynx-and-trachea-located-which-of-these-is-the-tube-that>)

Hlásky (angl. *sounds*) se dají rozdělit podle dvou hledisek:

1. způsob tvoření: na konkrétním místě se proud hlasu:

A. na chvíli úplně **uzavře**, zastaví, a pak prudce rozevře = **závěrové** souhlásky neboli **explozivny** (angl. *plosives*) – např. *k, t, p, n, m*. Pokud se při závěru pustí proud hlasu do nosu a až pak se otevře závěr v ústech, mluvíme o

A. b. nosovkách: *ŋ* („ng“ -anglické *longing*, naše *banka*), *n, m*.

B. proud hlasu se tře přes úzkou štěrbinu = **třené** neboli **frikativy** (*ch, s, f*, anglické *th, dh*: ***th**eme, **th**is*). Pokud při výslovnosti této hlásky vzniká sykání, mluvíme o sykavkách (*s, š, z*)

C. kombinace A. a B. vytváří **afrikáty**: *č, dž*, německé *pf*.

D. pokud je souhláska provázena příděchem (znělým nebo neznělým), mluvíme o **příděchových** neboli **aspirátách**: **Th**ajsko, **gh**í, v angličtině a němčině všechny neznělé explozivny na začátku slov: *time* [**t^h**aim]

E. vyslovují se za účasti vibrování hlasivek (= znělé) nebo bez (= neznělé)

F. při výslovnosti samohlásek jsou mluvidla otevřena, proud hlasu je volný. Jejich kvalita ale závisí od toho, která část jazyka se zvedá (viz níže).

2. místo tvoření

= kde v ústech vznikají přiblížením kterých mluvidel.

Odzadu (zdola) kupředu se dýchací a ústní prostory dělí na tyto části:

A. hrtan (lat. *larynx*)

B. hlasivková úžina (lat. *glottis*) – hlasivky vibrací vytvářejí samohlásky a znělé spoluhlásky

C. hltan (lat. *pharynx*)

D. čípek (lat. *uvula*) – přívěsek na zadním okraji měkkého patra

E. měkké zadní patro (sl. podnebie) - *vělum*

F. tvrdé střední patro - *palātum*

G. *alveolus* – hrbolovitý hřbet mezi patrem a zuby

H. zuby (*dentēs*)

I. rty (sl. pery) (*labia*)

J. nos (*nāsus*)

Latinské názvy je dobré znát proto, že se od nich tvoří adjektiva označující souhlásky tvořící se v dané části; tvoří se zúžením trubice nebo přiblížením protější části jazyka k dané horní části:

A. laryngály (hrtanové): **h**

B. glotály (hlasivkové): ráz ([ʔ]) - vyskytuje se jako předsamohláskový fonetický prvek ve spisovné němčině a češtině, např. „v *okně*“ [fʔokně], „za *A*“ [zaʔa:]; přirozeně jej vyslovujeme, když se naše výpověď začíná samohláskou. V arabštině/hebrejštině je to samostatná hláska, např. *Israʔel* (hebr. „Izrael“)

C. faryngály: např. ^o - arabský/hebrejský „aj“ (souhláska vznikající zúžením hltanu) - např. v arabském slově „*Arabija*“ (= Arábie), hebr. *Jahōšua* = Ježíš, Jozue, Joshua.

D. uvuláry: francouzské/německé/hebrejské **r**, arabské/hebrejské zadní **k** (transkribováno „q“).

E. veláry (zadopatrové): **k, g**

F. palatály (středopatrové): **t', d', ň**

F-G. alveopalatály (postalveoláry) – vznikají mezi patrem a alveolem: české **č, dž, š, ž**, americké **r** (se zahnutím konce jazyka dozadu, tzv. retroflexí)

G. alveoláry: **ř, r**, české/německé/anglické **d**, německé/anglické **t**, slovenské **č, dž, š, ž**

H. dentály (zubní): **t**, slovenské/italské **d**

H-I: labiodentály (retnězubní, sl. pernozubné): **f, v**

I. labiály (retní – zl. perné, pernice): **p, b, w**, japonské **f** [ɸ]

J. nazály (nosní): vznikají prostřednictvím pouštění části hlasového proudu i do nosní dutiny. Podle místa uzavření jsou nazály: velární (**ŋ**), palatální (**ɲ**), alveolární (české **n**), dentální (slovenské **n**), labiální (**m**). Nazální mohou být i samohlásky, typické jsou pro francouzštinu (ve fonetické transkripci se označují vlnovkou nad danou samohláskou), ale vyskytují se např. i ve slovenštině (místo „n“ ve slově *slovenský* [sloveški:] a v japonštině:

onsen [ošsen], *onsen-e* [ošse(í)e])

Zastaralý souhrnný název pro A.-E. je „gutturály“, tj. hrdelní souhlásky.

Samohlásky se vyslovují bez jakékoliv překážky, ale zvednutím zadní, střední nebo přední části jazyka vznikají samohlásky zadní, střední (palatální), přední.

zadní: **u, o**

střední: **a, ə**

přední: **i, e, ä, ü, ö**

U některých samohlásek se zaokrouhlují rty (např. *ü, ö, o*, české *u* – NB u japonského *u* je zaokrouhlení **velice slabé až žádné**).

Z akustického hlediska je japonština řeč velice sonorní, znělá, a proto lahodící uchu. Často se řadí mezi nejkrásněji znějící jazyky Asie, spolu s mjanmárštinou (barmštinou), s kterou soupeří o označení „italština Východu“. Poslechněte si ukázky těchto jazyků:

Projev Aung Schan Sú Tji, mjanmárské političky:

<https://www.youtube.com/watch?v=coN5SR4J4AU>

Japonští studenti objevují krásy Kjóta:

<https://www.youtube.com/watch?v=jDgG0EtrXXw&feature=related>

B. Fonická (hlásková) charakteristika japonštiny:

otevřené slabiky (tj. po samohlásce nenasleduje už žádná souhláska): KA, ČI, U, ME. Tímto japonština připomíná havajštinu (polynézska jazyková skupina), která je najvokaličtější jazyk na světě – to znamená, že má jenom minimum souhlásek a mnohá slova se skládají jenom ze samohlásek. V japonštině je také hodně slov jen ze samohlásek: *ue, aoi, ii, ooi*. Otevřenost slabik v japonštině porušuje:

-koncoslabiční –n (*hon, honbu, honbun*), jakož i

-neznělé *u, i*, hlavně mezi dvěma neznělými souhláskami: *sukoši-kara* [skoškara], *šita* [šta], *kusa* [ksa], *susumimašita* [s-s-mimašta]

C. odlišnosti japonštiny od české či slovenské výslovnosti:

U: japonské U je specifické. Nazývá se i „švédským U“, protože ve švédštině existuje stejná samohláska, stejně v norštině, a také v mnohých akcentech angličtiny! Rty (sl. pery) se zaokrouhlují mnohem méně než u našeho U, u některých Japonců dokonce vůbec, a vyduť jazyka je postaveno víc vepředu než u našeho U. **Čím dřív se naučíte tuto výslovnost, tím líp. Stejně i následující výslovnostní pokyny.**

Palatalizace před *i*: **palatalizace** je naše „změkčování“. U nás se změkčuje také před měkkým *e* („něco“), ale v japonštině jenom před *i*. Samohláska *i* změkčuje tyto souhlásky:

K, G, S, Z, T, N, H, a do jisté míry i R.

Znamená to, že v slabikách KI, GI, SI, ZI, TI, NI, HI, RI jsou jejich souhlásky vyslovovány změkčeně (podobný fonetický jev známe v ruštině, polštině, a částečně i v dalších jazycích, třeba francouzština a moderní řečtina změkčuje K, G, CH, franc. i T, D, N, apod.) Tato palatalizace se v zápisu japonštiny do latinky speciálně značí u S, Z, T – píšou se Š, Ž, Č (nebo SH, J, CH), u ostatních se nijako speciálně nevyznačuje (měkké K, N, H, R), ale je třeba se **i u těchto naučit palatalizovanou výslovnost**. Měkké H zní často jako německé měkké CH (jako v „*ich*“), dokonce – hlavně u Tokijanů – jako Š.

H: japonské H je neznělé, stejně jako anglické či německé (na rozdíl od našeho znělého H). Tj. je to jen čistý neznělý „výdech“ a hlasivky se rozvíbují až u následující samohlásky.

F: japonské F je obouretné (bilabiální, sl. obojperné), na rozdíl od českého F, které je retněžubní (labiodentální). U japonského F se **jenom mírně k sobě přiblíží rty a „foukne se“** (jako při sfoukávání svíčky).

koncoslabičné –N: toto je **největší výslovnostní problém** japonštiny, hlavně když se octne před další samohláskou (*Nihon-e, tan-i*). Je třeba se ho správně naučit vyslovovat. Není to totiž naše dentální souhláska „n“, jak by se podle jeho přepisu do latinky zdálo. Je to v podstatě jenom jistý nosový (nazální) element uzavírající slabiku. Píše se:

ん v hiraganě, ん v katakaně

a jeho výslovnost se mění podle toho, co za ním následuje („přizpůsobuje se následujícímu fonetickému okolí“): např. slovo ほん „hon“ = kniha:

vyslovujte si nahlas:

1. izolovaně (před pauzou):

„HON.“ [hon]

2. před jinými hláskami:

„HONBU“ [-mbu]

„HON-MO“ [-mmo]

„HON-NO“ [-nno]

„HON-ŇI“ [-ňňi]

„HON-KA“ [-ŋka]

„HON-GA“ [-ŋga, -ŋga]

„HON'AN“ [-ŋaŋ, -ãaŋ]

„HON'E“ [-ě^(j)e]

„HON'O“ [-ě^(w)o]

„HON'RI“ [-ndi] - tady se zvláště vyslovuje následující R, zní téměř jako alveolární (české) D.

„HON-SEI“ [hoãse:(i)] – tj. „nosové ã + s“ – jako to přirozeně vysloví Slováci ve spojení „-ns-“ (Hans, slovenský), ne [nc], jako to mají tendenci vyslovit Češi nebo Angličané!

„ON-JOMI“ [onjomi] nebo běžněji – s nazalizovaným „j“ [oj̃jomi]. Tím se odlišuje „-n'j-“ od „-ňj-“:

きんようび x きんじゆう

kin'jóbi x kiňjú [kinjo:bi x kiň(j)u:]

R x D! Japonské R zní buď jako české R, nebo jako české mezisamohláskové D vyslovované mírně nedbale (české *nedává* v nedbalé výslovnosti může Japonec vnímat jako /nerává/). **České D je totiž** (na rozdíl od slovenského či japonského) **alveolární**.

Japonské D je ve většině případů **dentální**, tj. vyslovuje se na stejném místě jako české (slovenské, italské) T: špička jazyka se musí dotýkat zadní strany horních zubů!

jap. HADA x HARA

HADA vyslovte podobně jako HATA, (D na stejném místě v ústech jako T), jenomže zněle: hata – hada.

Pokud totiž budete HADA vyslovovat s českým alveolárním D, bude znít jako slovo HARA! Špatná výslovnost může způsobit špatné porozumění (hata = tkalcovský stav, hada = pokožka, hara = břicho).

Dentální výslovnost D si můžete nacvičit i ve výrazu „ta des“ (= je to rýžové pole): **T i D vyslovte dentálně, ne alveolárně!**

Š, Č, DŽ jsou v japonštině velice měkká, palatální, hodně blízká českému š, č, dž. Tu se zase musí procvičit **Slováci**, protože slovenské š, č, dž jsou hodně „tvrdé“, alveolární.

Neznělé U, I: naučte se, že U a I mezi neznělými souhláskami (např. *suke, šita*) nebo i po nich (*desu, -masu, kura*) se vyslovují **nezněle** (tj. hlasivky při nich nevibrují) a tato slova zní vlastně jako [sske, ššta, des, mas, k^(u)ra].

D. FONOLOGIE – příklad

Fonologie se zabývá abstraktními vztahy unvitř systému hlásek daného jazyka. Například, hlasivkový ráz (glotální exploziva) se vyskytuje v češtině i hebrejštině – z fonetického hlediska mezi nimi není rozdíl, jde o zvuk [ʔ]. Z hlediska fonologického se však liší čeština a hebrejšтина ve vztahu k tomuto zvuku: v češtině to není samostatná hláska, zatímco v hebrejštině ano. V češtině je jedno, jestli v *okně* nebo *za A* vyslovíme s rázem nebo bez něj – významově v tom nebude žádný rozdíl. Ale v hebrejštině jde o samostatnou hlásku v rámci systému hebrejských hlásek (tj. hebrejského fonologického systému), a tudíž není jedno, jestli vyslovíme *Israʔel, Israhel* nebo *Isravel* – jde o úplně jiná slova (případně nesmysly).

Terminologie

Parole (fr./pa-rol/, ženský rod =*řeč*) a *langue* (fr./lång/ ženský rod =*jazyk*) jsou dva aspekty stejného jevu - jazyka. *Parole* je reálná mluvená nebo psaná řeč, zatímco *langue* je jazyk ve smyslu abstraktního systému. Fonetika je tedy zkoumání *parole*, fonologie patří do *langue*. Terminologicky se tyto dva aspekty odlišují tak, že objekty, vážoucí se k *langue*, mají příponu *-ém* (sl. *-éma*): hláska z fonetického hlediska je **fon** (sl. **fóna**), z fonologického hlediska jde o **foném** (sl. **fonéma**).

Např. v českých slovech *chov, lov* a jejich tvarech *chovu, lovu...* je „v“ jeden foném, ale má dvě fonetické realizace: před následující samohláskou se vyslovuje [v], ale před pauzou nebo neznělou souhláskou se vyslovuje [f]. V rámci abstraktního jazyka (*langue*) jde tedy u *lov* i *lovu* o stejný **foném** /v/, ale tento foném na úrovni fonetiky má dvě realizace – **fony** [v] a [f] (ve slovenštině ještě i [w]); tento případ, kdy je více fonů na jeden foném, se mluví o **alofonech**, tj. foneticky různých realizacích jednoho fonému.

Stejně japonské *ん* (ン) je jeden foném, ale má mnoho alofonů - [ŋ, ã, ñ, m, n, případně nazalizace samohlásky].

E. FONETICKÁ TRANSKRIPCE (přepis)

Mezinárodní fonetická transkripce se zapisuje do hranatých závorek [], fonologická sestava slova z hlásek (foném) se zapisuje do lomítek //, např:

„v těle“
/v tʰele/
[f tʰɛɬ]

Fonetická transkripce má za úkol vystihnout latinkou co nejpřesnější výslovnost v původním jazyce. Kromě toho se v transkripci vyskytuje i prvek fonologický, např. když píšeme „sukí“, i když se to slovo ve skutečnosti vyslovuje [ski]. Výsledkem fonologického hlediska je tzv. „transliterace“, když se latinkou „kopírují“ **písmena** původního jazyka, bez ohledu na to, jak se dané slovo reálně vyslovuje.

Příkladem rozdílu mezi transkripcí (fonetickou) a transliterací (fonologickou) může být přepis řečtiny, která má historický (etymologický) pravopis a zachovává psaní slov podobně, jak se psalo v antickém Řecku, i když moderní výslovnost se za ta mnohá staletí značně změnila. Např. endonymický (= vlastní, v původním jazyce, ne jak se používá u cizinců) název Athén je:

-v klasické antické attické řečtině:

ΑΘΗΝΑΙ

což ve fonetickém přepisu do latinky je: [athénai] neboli **Athénai**.

-v moderní řečtině je však název v jednotném čísle a výslovnost je poněkud změněná:

ΑΘΗΝΑ

[a'θina] – v mezinárodní fonetické transkripci. V běžné fonetické transkripci běžnou latinkou by to bylo „Athina“. Přepis „Athéna“¹ by byl fonologickou transliterací (a u řeckého písmene *éta* (Η, η) by šlo o jeho starořeckou, ne moderní, fonetickou hodnotu).

Stejně v japonštině – pokud píšeme „suki“, tak vlastně jde o fonologickou transliteraci, která kopíruje japonské **písmo** (slabiky SU – KI). Fonetická transkripce by byla [ski].

Japonština má tři hlavní typy transkripce:

- česko-slovenskou
- anglickou (Hepburnovu)
- japonskou fonologickou transliteraci *kunreišiki*

Nejlépe si ji můžeme ilustrovat na slově

じゅうち

znějícím „džúči“:

-česko-slovenský přepis:

džúči

-Hepburnův:

jūchi

-kunreišiki:

zyuuti

Problémem u Hepburnova přepisu je, že dlouhé ū, ō (s „makrem“ (*macron*)², tj. vodorovná čárka nad písmenem) se v běžné praxi nepoužívá (protože běžní uživatelé anglofonního světa na diakritiku nejsou zvyklí a ani ji nemají na svých klávesnicích), a tudíž se za písmeny U, O skrývá dlouhá i krátká samohláska, jejichž rozlišování je **pro japonštinu hodně důležité**, protože délka samohlásek (kvantita) je fonologická črta rozlišující význam slov. Např. *koto, kóto, kotó* a *kótó* jsou zcela různá slova, která je třeba v transkripci přesně rozlišovat!

Transkripce se nemají míchat – v jednom textu je třeba používat jenom JEDNU transkripci, ne míchat třeba anglickou a č-s.

Pro zájemce – můj blog na toto téma:

<http://ivanrumanek.blog.sme.sk/c/387685/transkripcia-cudzich-slov-z-azijskych-jazykov-v-spisovnej-slovincine-i.html>

Transkripce našich jmen do katakany:

Měla by být taková, aby když Japonec přečte naše jméno v katakaně, znělo to *co nejpodobněji* naší původní výslovnosti.

V – nejlepší přepisovat jako *w-a* (ワ、ワイ、ワオ...případně ヴァ、ヴィ、ヴォ...),
ne *ba* バ

V před souhláskou: „Kavka“ – podle výslovnosti

¹ současný název města (Athéna) a jméno bohyně Athéna se v řečtině rozlišují přízvukem: město je Αθήνα, bohyně je Αθηνά.

² z řeckého slova μακρόν (mákrón)=dlouhé

(česky /f/ *kafka* カフカ

slovensky /w/ *kauka* カウカ

Ř: „Jiří“ -*dží* ジー

Jl- „Jiří“ -*ji-* ユイ

Č i Ě – *či* チャ、チ、チュ...

R, po kterém nenásledují samohláska: v angličtině se podle výslovnosti v anglické angličtině nahrazuje prodloužením předchozí samohlásky: anglické „Peter“ /pítə/ - katakana *pítá* ピーター

Naše R se ale vyslovuje v každé poloze, takže ho třeba vždy psát:

České „Petr“ – *petoru* ペトル

Slovenské „Peter“ – *peteru* ペテル